УДК 130.122

Загарницька І.І.

Аксіологічний простір існування сучасного дитинства

Осмислюються причини сучасних аксіологічних проблем соціуму, аналізується вплив ціннісного хаосу на дитинство, окреслюються шляхи подолання його наслідків в процесі виховання дитини в існуючих цивілізаційних реаліях.

Ключові слова: *цінності, ціннісна криза, виховання дитини.*

Глобалізаційні процеси, свідками розгортання яких ми сьогодні є, спричинили не лише динамічні зміни у характеристиках напрямів розвитку цивілізації, а й призвели до окреслення якісно нових ціннісних реалій становлення молодого покоління. Початок третього тисячоліття з притаманними йому стрімкими економічними, політичними, соціальними змінами – це період заперечення та переоцінки звичних для людства цінностей, що століттями супроводжували його поступ, виступаючи джерелом взаєморозуміння і взаємодії людей та незамінним компонентом підтримки стабільності будь-якого суспільства.

Недаремно феномен цінностей, їх роль у розвитку особистості протягом багатьох століть цікавили мислителів, спонукаючи до активних наукових пошуків. Найвидатніші філософи, розглядаючи проблему сутності та сенсу життя людини, завжди торкалися питань, пов'язаних з її ціннісним ставленням до світу. І це закономірно, адже цінності – центральний елемент світогляду особистості, ціннісним змістом пронизане все її життя. Навіть тисячоліттями відомі людству терміни «добро», «краса», «істина», «багатство» і «влада» є позначенням сукупності різних цінностей – моральних, естетичних, наукових, економічних та політичних відповідно. а й фундаментом для формування особистості.

Історія свідчить, що на етапі зміни культурних епох завжди гостро постає питання про кризу ціннісних орієнтирів, про наслідки, якими вона загрожує людині. Адже за рахунок свого конкретно-історичного характеру цінності у кожному соціумі утворюють притаманну лише йому систему, своєрідний культурний код, за змістом якого можна судити, наскільки успішно відбувається процес культурної ідентифікації його індивідів, розвивається чи руйнується національна самосвідомість, зберігає себе нація як носій унікальних, характерних лише для неї особливостей чи поступово втрачає зазначені риси.

Крім того внаслідок переходу цивілізації у фазу інформаційного розвитку і зростання ролі інформаційних технологій економічний та технологічний прогрес і безпека кожного суспільства дедалі більше визначатимуться ціннісним розвитком соціуму. Так інформаційну та духовну сфери деякі науковці розглядають як своєрідне поле бою нового типу війн, що ведуться за цінності та інтереси. Така війна, стверджує, наприклад, Л. Шершньов, «б'є по сутнісній основі людини, її культурному ядру, моральності, ментальності» [11, 10.]. Саме тому на тлі динамічного науково-технічного прогресу все гучніше лунають заклики спрямувати енергію людини вже не стільки на підкорення зовнішнього світу, як на удосконалення самої себе, на збереження духовних засад свого існування та власної індивідуальності.

Зауважимо, що не всі сучасні дослідники одностайні у драматичному баченні подальшого розвитку аксіологічних проблем соціуму. Є невелика частина й тих, хто переконаний у закономірності та об'єктивності даної ситуації, називає її черговою культурною революцією, яка дозволяє людству «модернізувати» свою ціннісну систему більш відповідними вимогам часу цінностями.

Зокрема, російський дослідник О. Штомпель, аналізуючи динаміку та шляхи подолання сучасної соціокультурної кризи, обгрунтовує її закономірність та історичну обумовленість, підкреслює, що криза є необхідним етапом розвитку культури. На думку вченого, загострення соціальних протиріч у суспільстві спонукає людину до критичного порівняння власних цінностей із цінностями оточуючих, допомагає визначити

найнеобхідніші з них. Цей процес, на переконання О.Штомпеля, і є рухомою силою розвитку культури [12,с.36].

Визнаючи справедливість думки даного науковця, ми разом з тим вважаємо надзвичайно актуальним і важливим осмислення впливу вказаного ціннісного хаосу на дитинство та пошук шляхів подолання його наслідків в процесі виховання дитини. Адже умови, в яких відбувається нині її духовно-ціннісний розвиток, справді стали кардинально іншими. Сучасний період цілком заслуговує на визначення Т. Куна як «екстраординарний»: змінились міжнародні зв'язки та культурне середовище, іншими стали матеріальні фактори та ідеологічні орієнтації життєдіяльності особистості, у суспільстві взаємодіють і конфліктують носії протилежних ідеалів, утвердження нової шкали цінностей супроводжується суперечливими оцінками минулого та майбутніх перспектив розвитку тощо.

До того ж сьогодні існування людства можна охарактеризувати однією фразою: на зміну цінностям приходять інтереси, оскільки споживча цивілізація зорієнтована, насамперед, на одержання прибутку – від науково-технічного прогресу, від навколишнього світу, від оточуючих людей. На цій основі формується духовно нікчемна особистість з девальвованою мораллю, з пануванням варварської свідомості та ситуативної етики. Прагматизація всіх сфер буття швидко притупляє у неї істинно людські почуття, перетворюючи на людину з «ринковим характером», яка за твердженням Е. Фромма, не вміє ані любити, ані ненавидіти [9,с.436].

В умовах глобальної руйнації звичних форм існування особистості та відсутності чіткої перспективи майбутнього, ціннісна розгубленість загрожує не лише формуванням нігілістичного, бездуховного покоління, яке вважатиме нормою зневагу до загальнолюдських культурних здобутків та традицій власного народу. Більш вагомою проблемою є те, що нинішня «боротьба» цінностей перетворює характерний для кожної епохи, для будь-якого суспільства ціннісний розрив між поколіннями батьків і дітей на небезпечну прірву. І якщо раніше він пом'якшувався у процесі передачі традиційних цінностей, оскільки молодь готували до життя у суспільстві, подібному в своїх основних рисах до того, в якому жили їх батьки, то третє тисячоліття з кардинальними змінами в поступі всієї цивілізації поставило цінності попередніх поколінь у ситуацію небувалого протиріччя із зміненою суспільною реальністю.

Зазначена тенденція посилюється засобами масової інформації, які розширюючи властиві попередньому поколінню межі інформаційного простору, пропагують нові ціннісні взірці діяльності і соціальної взаємодії та закликають до активного відкидання «старих». Ми цілком погоджуємося, що заміна застарілих цінностей більш відповідними сучасним реаліям життя є позитивним процесом, однак повне заперечення соціокультурного досвіду і традицій здатне лише закріпити «розмитість» ціннісних орієнтацій молоді, загрожуючи в перспективі вже стабільності суспільства та майбутньому держави. Адже існування стійкої системи цінностей, як підкреслював свого часу П. Сорокін, – це ключова умова як гармонійності духовного світу особистості, так і мирного співіснування людства, оскільки, коли «єдність, засвоєння та гармонія (цінностей) стає …слабкою… зростають шанси міжнародної або громадянської війни» [8,с.394].

Подібної думки дотримувався і М. Вебер, наголошуючи, що суспільство, в якому досягнуто консенсусу відносно того, що вважати цінністю, а що ні, може розглядатися як стабільна система, оскільки ліквідується головне джерело протиріч, що породжують нестабільність, катаклізми, потрясіння [1,с.74].

Таке ж вагоме значення зваженої ціннісної системи обгрунтовував й іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет, застерігаючи людство від впливу масової культури, яка, на думку мислителя, перетворює особистість на усередненого індивіда, світосприйняття та поведінка якого цілком визначаються зовнішніми чинниками. Така людина «масового суспільства» водночас є «все» і «ніщо», оскільки конвеєрне виробництво, типологізація та стандартизація способу життя нівелює творче, індивідуальне, неповторне в кожній особистості. Вказані передумови є сприятливим підґрунтям для виникнення тоталітарних режимів. Оскільки засобом досягнення суспільної єдності

філософ визнав традиційні культурні цінності, то загрозу масовізації суспільства та особистості, на його думку, здатна подолати лише духовна еліта, сформована на найкращих, найдосконаліших ціннісних зразках [6,с.73-74]. Аналогічну переконаність у тому, що збагачення цінностей має спиратися на збереження усталених традицій, не дивлячись на постійний супровід цього процесу критикою і відкиданням «старих» цінностей, знаходимо і в роботах сучасних науковців [5].

Ще одним фактором, який здійснює величезний вплив на духовно-ціннісний розвиток дитини, є сучасне ускладнення культурної самоідентифікації людини: як відомо, духовність людини виявляється, насамперед, в її здатності відповісти на питання «Хто я?», усвідомивши власну приналежність до певної культури та національної спільноти. Як зазначає німецький філософ К. Хюбнер, кожен індивід свідомо чи несвідомо ідентифікує себе з нацією як цілісністю – «гордість національними досягненнями, біль національної ганьби (заслуженої або незаслуженої) ніщо інше, як явище цієї глибинної… ідентичності» [10,с.348].

Якщо взяти за приклад українську дитину, виникає питання, чи простим є процес її культурної самоідентифікації, якщо загальнодержавна українська ідентичність нині цілеспрямовано розщеплюється різними політичними силами на декілька типів: локально-регіональну та етнонаціональну? Який духовний спадок отримують покоління дітей, які з пелюшок спостерігають за поглибленням розколу між Заходом та Сходом в межах однієї цілісної держави?

Наступним фактором, який ускладнює ціннісне становлення молодого покоління, є безвідмовне сприйняття цінностей інших культур. Прикладом може стати реалізація у пострадянських країнах дуже популярної на початку 90-х років XX ст. так званої «американської мрії», яка стала для спраглих радянських людей уособленням західних цінностей. В гонитві за ілюзорними псевдоблагами вони обрали сенсом існування речове збагачення, якому були підкорені і наука, і мистецтво, і людське життя. Та в результаті згадана «мрія» стала реальністю, наприклад, лише для 0,7% мешканців України, які відносять себе до забезпечених людей. Для інших залишилися втрачені заощадження, зомбуючі політичні «серіали» та цілковита зневіра.

Зауважимо, що від необережного сприйняття західних цінностей застерігали ще на початку XIX ст. російські філософи. Одним з найбільш непримиренних у цій справі став В. Одоєвський, який засуджував західну культуру за панування у ній «моральної бухгалтерії», меркантильності, що спотворюють духовний світ особистості, знищують мистецтво та руйнують поезію життя [2,с.68].

Як бачимо, пошук ціннісних домінант – того стрижня, на якому має вибудовуватись особистість дитини – нелегка справа. Саме тому в якості виховних орієнтирів найбільш перспективними більшість дослідників вважає цінності добра, свободи, миру, справедливості, любові тощо, які присутні у ціннісній системі кожного народу, культури та епохи. До цієї усталеної протягом тисячоліть існування людства системи на початку нової епохи додався ще один надзвичайно важливий елемент – людська толерантність.

Причиною її актуалізації стало те, що глобалізаційні процеси охоплюють не лише тенденцію до світового єднання, а й спричинили надзвичайне загострення конкуренції у всіх сферах діяльності між державами, націями та людьми. В результаті, як підкреслює М. Головатий, надії на гармонійну планетарну конвергенцію, з якими пов'язували глобалізацію, себе не виправдали. Цивілізація все ще не може похвалитися зникненням міждержавних конфліктів, зіткнень на етнічному та релігійному ґрунті, нерівномірності розвитку окремих країн і регіонів. І це – загрозлива проблема, що торкається інтересів усього людства [4,с.26].

Узгодження права і прагнення кожного народу на свою історію, менталітет, самостійний розвиток своєї культури задля збереження власної ідентичності та об'єктивного руху до глобального об'єднання націй у загально цивілізаційному просторі актуалізує не лише необхідність дослідження процесів інтеграції, транснаціоналізації, мондіалізму та осмислення динаміки розвитку взаємодії між регіонами і континентами, а й пошук шляхів ефективної підготовки людини до життя та налагодження конструктивного міжособистісного діалогу в такому суперечливому світі.

З огляду на окреслені вище проблеми, особливо актуальною нині є необхідність формування нового типу особистості – відкритої до міжнаціонального спілкування на засадах взаємної поваги та визнання незаперечної істинності людських фундаментальних цінностей.

Саме толерантність як терпимість стосовно людей, які відрізняються своїми переконаннями, виступає нині цінністю, фундаментальною для формування представника нової епохи, та однією з гарантій стабільності сучасного суспільства. Заснована на прагненні особистості зрозуміти і прийняти точку зору іншого, вона символізує її здібність до розумного компромісу і взаємовигідної співпраці з людьми інших поглядів, орієнтацій, культур.

Безумовно, формування та розвиток у людини зазначених якостей – тривалий процес, що, в свою чергу, спонукає віднести початок такої підготовки на період дитинства, коли тільки закладаються основи майбутньої особистості. Вже зараз у дитячому середовищі є досить поширеними прояви агресивності, жорстокості, ненависті до «іновірців»; процвітають різноманітні форми дискримінації за груповими, віковими, статевими й політичними ознаками. Врахування цього спонукає визнати справедливість думки І. Гамрецького, який стверджує, що під час розвитку особистості дитини «пріоритетна роль має належати орієнтації на ...виховання толерантності як засобу профілактики екстремізму, національної, расової і релігійної ненависті, жорстокості, агресивності…»[3,с.26].

Переконані, готуючи дитину до життя у суспільстві, що динамічно розвивається і сповнене етнічним, релігійним, національним, майновим і тому подібним розмаїттям, виховання в неї толерантності слід розпочинати якомога раніше. Адже дитина вже з найперших років свого життя занурюється в це суперечливе середовище, змушена адекватно реагувати на численні бар'єри, що постійно і невідворотно створює навколишній світ, ускладнюючи процес соціалізації людини, її входження у життя в якості всебічно розвиненої особистості. Зважаючи на те, що саме в дитячий період закладаються визначальні для подальшого становлення людини основи світогляду та духовного світу, підвалини культури і моралі, його значення надзвичайне, адже від якості того старту, який отримає дитина, значною мірою залежить не лише динаміка особистісного розвитку дорослої людини, її ціннісні пріоритети і світорозуміння, а й стабільність держави та доля нації загалом.

Однак, навіть окреслення цінностей, які повинні забезпечити підгрунтя формування особистості дитини, є лише частковим вирішенням проблеми. Не менш актуальним питанням є визначення найдієвішого шляху для вкорінення даних цінностей у її свідомість, пошук соціального інституту, спроможного в нинішніх умовах вберегти дитину від ціннісного хаосу, забезпечити гармонійне формування її духовного світу.

Безперечно, найближчим з них для дитини є сім'я. Однак, чи варто, наприклад, в сучасних українських реаліях цілком покладатися на допомогу родини, якщо вона сама її потребує, самотужки долаючи економічні негаразди. В ситуації, коли залишаються незадоволеними потреби нижчого рівня (А. Маслоу), навряд чи в сім'ї вистачить сил на повноцінне забезпечення ціннісного розвитку дитини.

Не слід у цьому покладатися і на Церкву, оскільки в сучасній Україні зростання релігійності населення скоріше свідчить про пошук своєрідного реабілітаційного засобу, дозволяючого знизити рівень невпевненості у завтрашньому дні. Крім того загальну релігійну освіту відмінили майже століття тому, тож навряд чи в сучасній Україні релігійні цінності зможуть утворити духовний каркас молоді. Та й, на нашу думку, помилкою було б повністю віддати Церкві право формування ціннісного базису підростаючого покоління, яке вже за кілька десятиліть визначатиме динаміку суспільного поступу та забезпечуватиме прогрес держави у нових цивілізаційних реаліях.

Справжньою проблемою є те, що за двадцять років державної незалежності наші можновладці так і не дійшли згоди щодо того, яке суспільство ми будуємо; не визначили, якої мети прагнемо досягнути, не відповіли на питання, які саме цінності мають утворити ціннісну систему українського суспільства, забезпечуючи його стійкість та визначаючи якість його соціокультурних зв'язків. Вказана невизначеність в свою

чергу заважає освіті як соціальному інституту повною мірою виконати делеговану їй функцію щодо ціннісного розвитку дитини та забезпечення духовного зв'язку поколінь і людства в цілому. Адже, забезпечуючи у соціумі збереження, відтворення і трансляцію системи духовних цінностей, освіта формує систему цінностей особистості не як просте відбиття ціннісних аспектів життєвого процесу, а як його відображення з точки зору суспільного ідеалу. Не випадково академік В. Вернадський надавав великого значення освіті і вважав її ефективним засобом удосконалення людини, зміцнення її духовної могутності [7].

Крім того, оскільки особистість виховується лише особистістю, актуалізується питання наявності ціннісного стрижня в самого педагога, якому належить виховувати підростаюче покоління. Не говорячи вже про те, що в ситуації стрімкого падіння престижу педагогічної професії в галузі динамічно загострюється кадрова проблема (і кількісно, і якісно), чи здатен сьогоднішній вчитель, як представник того ж таки охопленого духовною кризою суспільства, передати дітям правильні цінності? А відповідальність його надзвичайна, адже в дитячих душах коріння не лише добробуту їх батьків, а й майбутнє всієї держави.

Як бачимо, сучасна ціннісна криза відкриває широке й цікаве поле для нових досліджень і нових узагальнень: перед філософами постало конкретне завдання теоретичного окреслення вихідних цінностей сучасної цивілізації; перед соціологами – осмислення напрямів розвитку суспільства в умовах становлення нової ціннісної системи; перед педагогами – напрацювання найефективніших шляхів делегування ціннісних засад молодому поколінню. Вивчати ціннісні здобутки і втрати, прогнозувати і на цій основі корегувати розвиток особистості – саме такою має бути відповідь на ціннісний виклик сучасної епохи. Причому переконані, що засоби подолання ціннісного хаосу науковцям слід шукати не в перевагах окремих релігій чи культур. Вони – в мобілізації механізмів культурного самозахисту суспільства та освоєнні нових цінностей тільки на підґрунті історичної наступності та співзвучності з духом нації; в єдності інтересів людей, які усвідомлюють власну нерозривність незалежно від будь-яких національних, матеріальних відмінностей і готові діяти у відповідності з набутою загальнолюдською свідомістю.

Оскільки однією з ознак цивілізованості будь-якої країни є рівень розвитку духовності її громадян, цінності та ідеали, які сповідує більшість населення, формування ціннісного стрижня особистості слід починати якомога раніше. Адже особистість, яка з дитинства виховувалась на найкращих цінностях, легко відрізнить прекрасне від потворного, піднесене від низького не лише у творах мистецтва, але й у побуті, в праці та поведінці людей. Ця здатність не лише дозволить людині вибудовувати власне життя у відповідності до перевірених часом ідеалів, а й стане для неї потужним захистом неповторності її внутрішнього світу.

Список використаних джерел

1. Вебер М. Избранное. Образ общества. – М.: Юрист, 1994. – 702с.

2. Галактионов А.А., Никандров П.Ф. Русская философия IX – XIX вв. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. – 744 с.

3. Гамрецький І. Толерантность і духовна безпека молоді / І.Гамрецький // Рідна школа. – 2005. – № 4. – С. 26—28.

4. Головатий М. Обережно – глобалізація / М. Головатий // Освіта і управління. – 2004. – Т. 7. – № 2. – С. 24—29.

5. Дороз В. Філософія гуманізму, крос-культуралізму та синергетики як теоретико-методологічна основа полікультурної освіти / В.Дороз // Рідна школа. – 2009. – № 2—3. – С. 21—25.

6. Ортега-и-Гассет Х. Размышления о ДонКихоте. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. у-та, 1997. – 112с.

7. Семенова С. Вернадский и русский космизм. //Владимир Вернадский: Жизнеописание. Избранные труды. Воспоминания современников. Суждения потомков. – М., 1993. – 609 с.

8. Сорокин П. Кризис нашего времени // Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М.: Политиздат, 1992. – 544 с.

9. Фромм Э. Человек для себя // Фромм Э. Бегство от свободы. Человек для себя/ Пер. с англ. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 571 с.

10. Хюбнер К. Нация: от забвения к возрождению / Перевод с немецкого А.Ю.Антоновского. – М.: Канон +, 2001. – 400 с.

11. Шершнев Л.И. Россия и Мир: Движения к новой безопасности в XXI веке / Безопасность. Информ. сб. Фонда нац. и междунар. безопасности. – М., 2000, № 12 (52) – С. 7 – 13.

12. Штомпель О.М. Социокультурный кризис (теория и методология исследования проблемы). – Ростов-на-Дону: Издательство СКНЦ ВШ, 1999. -226 с.

Загарницкая И.И. Аксиологическое пространство существования современного детства

Осмысливаются причины современных аксиологических проблем социума, анализируется влияние ценностного хаоса на детство, определяются пути преодоления его последствий в процессе воспитания ребенка в существующих цивилизационных реалиях.

Ключевые слова: *ценности, ценностный кризис, воспитание ребенка.*

Zagarnytska, I.I. Axiological field of existence of modern childhood

Causes of modern axiological problems of society are being apprehended, influence of value chaos on childhood is analyzed, ways of overcoming its aftermath in the process of upbringing of a child in the present civilization realities are outlined.

Key words: *values, value crisis, upbringing of a child.*